

Олійник Наталія Терентіївна

студентка групи ППС-1-14-2.6з, VII курс, спеціальність «Практична психологія»

Olynik_natalia@mail.ru

Науковий керівник

Музиченко Ірина Вікторівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту людини

Київського університету імені Бориса Грінченка

i.muzychenko@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІЙ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Анотація. Охарактеризовано структуру та функції етнічної свідомості. Встановлено, що характерним явищем для етнічної свідомості є стереотипи. З'ясовано, що складові та функції етнічної свідомості забезпечують усвідомлення власної етнічної належності та уявлення про себе як представника певного етносу. Визначено, що вони забезпечують оптимальну адаптацію особистості до умов життя, уможливають успішну діяльність у процесі постійного співставлення своїх життєвих позицій, настанов, цінностей із вимогами й нормами тієї етнічної спільноти, з якою особистість себе ідентифікує.

Ключові слова: особистість; етнічна спільнота; етнічна свідомість; структура етнічної свідомості; функції етнічної свідомості; стереотипи.

Актуальність та доцільність дослідження. Проблема етнічної свідомості не нова в психологічній науці, про що свідчать численні дослідження. Проте, його досить часто ототожнюють з іншими етнопсихологічними поняттями: національна свідомість, національна самосвідомість. Крім того, досі не існує однозначного визначення як етнічної свідомості, так і її структури та функцій.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження етнічної свідомості відбувалося з різних позицій. Так, обговорювалися питання впливу біологічного фактора (спільність генофонду в рамках етносу), що визначає домінуючі психофізіологічні типи нервової (Н. Дашдамиров, Г. Старовойтова; підкреслювалося, що однією з головних причин гальмування розвитку етнопсихології, а відтак і вивчення етнічної свідомості є брак уваги до цієї проблеми з боку психологів (Л. Дробіжева, І. Кон); розглядалися можливі напрями дослідження етнічної свідомості (В.Козлов); порушувалося питання про вплив культурного середовища на психіку етносу (Ю. Бромлей). Вчені

виділяють різні компоненти, що характеризують структуру етнічної свідомості та визначають різні функції досліджуваного явища.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого теоретичного дослідження є визначення головних складових етнічної свідомості та з'ясування її основних функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнічна свідомість є одним з головних понять у етнопсихології. Але, не зважаючи на значну кількість публікацій з цієї теми, питання структури та функцій етнічної психології залишається відкритим. Так, Т. Стефаненко в структурі етнічної свідомості виділяє три компонента: когнітивний – знання про свій народ, його культурні традиції, усвідомлення своєї приналежності до певного етносу; емоційно-оцінний – позитивне ставлення до етносу та до себе як представника певного етносу, прагнення дотримуватися традицій цього етносу, жити серед свого народу; поведінковий – дотримання традицій конкретного етносу, проживання серед свого народу, сприяння його процвітанню в суспільній і громадянській активності тощо [13].

У з'ясуванні структури досліджуваного феномену важливою є думка Л. Дробіжевої, яка вважає, що етнічна свідомість як духовне утворення включає: етнічні автостереотипи (стійкі, досить часто ірраціональні уявлення, оцінки і т. ін., пов'язані зі своїм народом); уявлення про територію, культуру, мову, про історичне минуле; відношення до культурних та історичних цінностей свого народу. Найголовнішим компонентом етнічної свідомості, на думку вченої, є етно-інтереси, які стимулюють діяльність людей в певному етносі [6].

Інший дослідник, І. Белявський, окрім системи автостереотипів, до структури етнічної свідомості включає низку гетеростереотипів (відповідний комплекс установок, пов'язаний з націями-сусідами). Учений подає структуру етнічної свідомості у вигляді системи, яка включає чотири рівні відображення етнічного буття, а саме: когнітивно-раціональний (поняття, знання, символи);

аксіологічний (оцінні погляди, думки, судження, уявлення); емоційний (почуття, настрої, переживання); регулятивний (орієнтації, установки, інтереси, потреби) [1]. Подібна структура дає можливість визначити етнічну свідомість як систему таких об'єктів пізнання: етнос в цілому; цінності культури; історія етнічної спільноти; майбутнє свого етносу і т. д.

За В. Хотинець, структура етнічної свідомості є такою: усвідомлення особливостей етнічної культури своєї етнічної спільноти; усвідомлення психологічних особливостей своєї етнічної спільноти; усвідомлення тотожності зі своєю етнічною спільністю; усвідомлення власних етнопсихологічних особливостей; усвідомлення себе як суб'єкта своєї етнічної спільноти; соціально-моральна самооцінка етнічності [15].

Думка І. Вільчинської майже повністю збігається з думкою В. Хотинець. Основними структурними елементами етнічної свідомості, на думку вченої, є такі складники: сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього; усвідомлення етнічної належності; ставлення до історії та культури своєї етнічної спільноти; ставлення до представників інших етносів; усвідомлення єдиної етнічної спільноти [3].

Дослідники (А. Березін, М. Боришевський, Ю. Бромлей, Г. Гачев, В. Зінченко, К. Коростеліна, Ю. Лотман, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, М. Пірен, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, С. Таглін, В. Хотинець) виокремлюють структуру етнічної свідомості відповідно до індивідуального та групового рівнів. Так, групові процеси виникають за тієї умови, що люди, які утворюють певну соціальну спільність (групу), зокрема, й етнос, здійснюють спільні дії та діяльність. У групі (етносі) з'являються спільні для всіх її учасників психічні явища: почуття взаємозв'язку і належності до групи, ідентифікація з групою та почуття «ми». Кожний індивід вважає себе членом етносу. Водночас, етнос як велика група набуває певних соціально-психологічних рис і характерних форм поведінки.

Етнічна свідомість на рівні особистості є цілісною системою уявлень про себе, що тісно пов'язана із сформованим у індивіда образом власного етносу. Людина може охарактеризувати свою етнічну спільність, її походження, мову, культуру, психологічні риси, а також власне місце в цій етнічній групі та ставлення до неї. Етнічне «Я» чи етнічний «Я-образ» на особистісному рівні, як складова етнічної свідомості, містить такі компоненти: уявлення індивіда про те, що він є одним з багатьох інших представників цього етносу; уявлення про фізичні та психічні якості, що є спільними для нього та багатьох представників цього етносу; уявлення про деякі культурні спільні особливості (мова, історія, походження, певні звички, цінності, символи тощо); почуття спільності та позитивної психічної ідентифікації з цією спільністю, що зумовлює появу емпатії до її членів, почуття спорідненості та спільної долі з ними [2]. Отже, етнічна свідомість на рівні етносу є системою загальних уявлень більшості членів етносу про власну етнічну групу, її походження, основні особливості культури і психічного складу, тобто система колективних уявлень про себе.

Основними компонентами етнічної свідомості вчені виділяють недиференційовані стереотипи, упереджені та стійкі атрибуції щодо власного та інших етносів (П. Гнатенко, Л. Кострюкова, І. Кононов, В. Левкович, О. Чебан, О. Яремчук та ін.). Етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на два види: автостереотипи та гетеростереотипи.

Автостереотипи — це думки, судження, оцінки, котрі стосуються певної етнічної спільноти представниками цієї ж самої спільноти (наприклад, висловлювання українців про українську націю). Автостереотипи - це, як правило, комплекс позитивних оцінок, адже люди схильні лояльно ставитись до своїх недоліків і розглядати їх як один із проявів позитивних якостей. Так, на думку дослідників, жадібність можна тлумачити як бережливість, а неорганізованість - як «широту душі» [6].

Гетеростереотипи - це сукупність оціночних суджень про інші народи. Гетеростереотипи, на відміну від автостереотипів, можуть бути як

позитивними, так і негативними. Це залежатиме від історичного досвіду взаємодії конкретних народів. Гетеростереотипи відображають минулий та актуальний позитивний і негативний досвід взаємовідносин народів, особливо у тих сферах діяльності, де народи активно спілкувались або спілкуються (наприклад торгівля, сільське господарство). Негативні гетеростереотипи формуються, якщо народи перебувають у конфлікті [1].

Дослідниця О. Лозова вважає, що основними складовими етнічної свідомості є: етнічне несвідоме, етнокультурні утворення та етносоціальні знання. Так, до етнічного несвідомого вона зараховує етнічні константи, які на думку вченої, не мають змістовного наповнення, проте включають в себе лише «формальні» характеристики, тобто є постійною формою упорядкування досвіду, яка відповідно до зміни культурно-ціннісних домінант народу, протягом його історії, отримує різне наповнення. Етнокультурні утворення – це стереотипи, установки, забобони. Стереотипи – характерне явище етнічної свідомості, що виражається у відносно стійких уявленнях про моральні, розумові, фізичні та інші якості, властиві представникам різних етнічних груп. Установки - психологічний стан схильності суб'єкта до певної активності в певній ситуації. Забобони - вид марновірства, який полягає у тому, що індивід приймає за реальність невідомі сили, здатні провіщати події і навіть впливати на них. До етносоціальних знань, дослідниця зараховує уявлення та переконання нації (знання про культуру, мову, територію) [9].

На думку М. Фурси структуру етнічної свідомості можна розглядати так: етнічна ментальність (система образів та уявлень певної спільноти, народу, етносу, всі елементи якої тісно взаємопов'язані одне з одним, і їхня функція полягає в регулюванні поведінки у світі), відчуття спільноти історичної долі, особливості поведінки (прояви поведінки притаманні більшості представникам конкретного етносу у тій чи іншій ситуації) та традиції і звичаї [14]. За Н. Шульгою складниками структури етнічної свідомості є національний характер, етнічний темперамент, етнічні почуття [17].

Підсумовуючи зазначене, можемо констатувати, що елементи в характеристиці етнічної свідомості умовно можуть бути поділені за ознаками різних ролей, призначення й місця в загальній системі етнічних зв'язків (етнічності). Так, до першої групи можемо віднести все, що містить у собі протиставлення – «ми – вони». Протиставлення відіграє особливу роль у процесі формування етнічної свідомості та самосвідомості. В образі «ми» концентруються уявлення про свій народ, так звані автостереотипи, уявлення про походження, історичне минуле, мову, культуру, в тому числі традиції, норми поведінки, звичаї і т. д. Колективне «ми» - вираз групової єдності своєї етнічної спільності. До образу «вони» входять сприймання, оцінки і уявлення про походження, історичне минуле, мову, культуру, традиції, норми поведінки, звичаї представників інших етнічних груп.

На думку О. Шевченко найважливішим елементом у структурі етнічної свідомості є здатність відображати навколишню дійсність у всьому розмаїтті її форм. Здатність окремих індивідів або колективу індивідів, що складають ту чи іншу етнічну спільність відображати навколишній світ, формувати своєрідність етнічної картини світу, а також етнічну специфіку, яка знаходить своє справжнє відображення в етноціннісних орієнтаціях. Ціннісна орієнтованість етнічної свідомості визначається комплексом переконань, принципів, установок, ідеалів [16].

Інші елементи в структурі етнічної свідомості умовно можна включити до другої групи. Ці елементи слугують своєрідним фундаментом, що об'єднує людей у певні етнічні спільності (усвідомлення єдності і спільності історичної долі, історичної території (етнічної батьківщини), спільності культури, етнічна ментальність і, нарешті, особливості психології етнічного утворення).

Загалом всі елементи структури етнічної свідомості тісно взаємопов'язані і взаємодіють один з одним на різних рівнях. Також дуже важливо наголосити на тому, що елементи етнічної свідомості на різних етапах розвитку етносу набувають головного значення. Як зазначає Л. Костіцин, характер етнічної

свідомості не залишається незмінним протягом всієї історії людства. Отже, змінюється не сам характер етнічної свідомості, а елементи в його структурі, точніше змінюється роль і значення того чи іншого елемента залежно від етапу, на якому знаходиться етнічна спільність [8].

Етнічна свідомість, окрім складної структури, має та виконує свої важливі функції, без яких не може розвиватися та функціонувати належним чином будь-яка етноспільнота. Проаналізувавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що вчені виділяють такі функції етнічної свідомості:

1. консолідуюча функція - підкреслює факт об'єднання, який відбувається на основі освоєння власне етнічних інтересів, що є найважливішим елементом етнічної свідомості [10];

2. регулятивна функція - проявляється у визначенні та досягненні етносом конкретних цілей. Серед таких цілей – прагнення до суверенітету, соціального та економічного прогресу, збереження духовних і матеріальних цінностей [11];

3. пізнавальна функція етнічної свідомості – є формою самопізнання. Основна суть пізнавальної функції полягає в усвідомленні свого «ми» і своєї відмінності від інших подібних спільнот [5];

4. емоційно-оцінна функція - відображає ступінь і рівень міжетнічної взаємодії (ставлення до власної та інших етнічних груп), виходячи з принципу «ми – вони». Ця функція слугує регулятором міжетнічних відносин. На основі емоційно-оцінної функції здійснюється змістовне наповнення образів «ми» і «вони». Більш повно функція розкривається через духовний феномен - самооцінку. Подекуди ця обставина пов'язує емоційно-оцінну функцію з ціннісною [12];

5. ціннісна функція - визначає сукупність ідейних установок, поглядів, переконань, формує ідеали, принципи, які визнаються понад, і до яких прагнуть представники етнічної спільноти. Ціннісна функція становить сутність і умови повноцінного буття етносу [6];

б. соціально-психологічна функція - підкреслює взаємозв'язок і взаємозумовленість суспільно-психологічних особливостей етнічної свідомості, що проявляються в поведінці, темпераменті, манері спілкування і психіці загалом [9].

Відзначимо, що більшість функціональних особливостей етнічної свідомості безпосередньо пов'язані з практичною діяльністю представників етнічної спільності. Також варто наголосити, що саме завдяки реалізації цих функцій, визначаються тенденції етнонаціонального розвитку та спільні цілі нації.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Проаналізувавши роботи дослідників у галузі етнопсихології, можемо зробити висновок, що етнічна свідомість – феномен, який має складну структурованість та багатофункціональність у своєму наповненні. Так, етнічна свідомість на рівні особистості є цілісною системою уявлень про себе, що тісно пов'язана із сформованим у індивіда образом власного етносу. На рівні етносу вона є системою загальних уявлень більшості членів етносу про власну етнічну групу, її походження, основні особливості культури і психічного складу, тобто система колективних уявлень про себе. Крім того, до основних компонентів етнічної свідомості можна включити стереотипи, що поділяються на автостереотипи та гетеростереотипи.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у визначенні чинників формування етнічної свідомості та з'ясуванні психологічних особливостей етнічної свідомості української молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белявский И. Г. Историческая детерминация формирования и развития этнической осознанности / И. Г. Белявский, Н. Ф. Будиянский // Психологическая наука: проблемы и перспективы: докл. Всесоюз. конф., посвященной 90-летию Г. С. Костюка. – К., 1992. – Т. 1. – С. 38–45.
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Вільчинська І. Ю. Соціально-психологічні аспекти етнічної та національної свідомості / І. Ю. Вільчинська // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. - 2006. - Вип. 21. - С. 688-692.

4. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Этнические установки и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. — Днепропетровск, 1995. — 124 с.
5. Гриб О. В. Національна та етнічна свідомість як соціокультурний феномен: дис... канд. соціол. наук: 22.00.06 / Олександр Володимирович Гриб; Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. - Л., 2012. - 173 с.
6. Дробижева Л. М. Национальное самосознание: база формирования и социально-культурные стимулы развития / Л. М. Дробижева // Сов. этнография. — 1989. — № 5. — С. 3–17.
7. Кононов І. Ф. Етнос. Цінності. Комунікація : Донбас в етнокультурних координатах України / І. Ф. Кононов; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. - Луганськ : Альма-матер, 2011. - 494 с.
8. Костицын Л. Различия народностей / Л.Костицын // Исторические монографии и исследования. — [2-е изд.]. — СПб., 1992. — 96 с.
9. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / О. М. Лозова– К. : Освіта України, 2011. — 402 с.
10. Пірен М. І. Основи етнопсихології / М. І. Пірен. — К. : Наука, 1996. — 360 с.
11. Романенко О. В. Внутрішня форма слова як інструмент опису етнічної свідомості [Електронний ресурс] / О. В. Романенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Романогерманська філологія. Методика викладання іноземних мов. - 2014. - № 1103, вип. 78. - С. 65-70. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VKHPG_2014_1103_78_13.pdf. — Заголовок з екрану.
12. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. — М. : Смысл, 1998. — 389 с.
13. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: практикум: Учебное пособие для студентов вузов / Т. Г. Стефаненко. — М: Аспект Пресс, 2006.— 208 с.
14. Фурса М.В. Понятійно-структурний аналіз етнічної свідомості: Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Микола Валентинович Фурса - Львів, 1996.- 207с.
15. Хотинец В. Ю. Этническое самосознание / В. Ю Хотинец. — СПб. : Алетейя, 2000. — 311 с.
16. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Олена Василівна Шевченко – К., 2013. — 213 с.
17. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. — К., Ин-т социологии НАН Украины, 1996. — 111 с.

Олійник Наталя Терентеевна

студентка групи ППс-1-14-2.6з, VII курс, спеціальність «Практическая психология»

Oliynik_natalia@mail.ru

Научный руководитель

Музыченко Ирина Викторовна

кандидат психологических наук, доцент кафедры практической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

i.muzychenko@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУРЫ И ФУНКЦИЙ ЭТНИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация. Охарактеризовано структуру и функции этнического сознания. Установлено, что характерным явлением для этнического сознания являются стереотипы. Выяснено, что составляющие и функции этнического сознания обеспечивают осознание своей этнической принадлежности и представление о себе как о представителе конкретного этноса. Определено, что они обеспечивают оптимальную адаптацию личности к условиям жизни, делают возможным успешную деятельность в процессе постоянного соотношения своих жизненных позиций, установок и ценностей с требованиями и нормами той этнической общности, с какой личность себя идентифицирует.

Ключевые слова: личность; этническая общность; этническое сознание; структура этнического сознания; функции этнического сознания; стереотипы.

Nataliia T. Oliinyk

Group PPs-1-14-2.6z, VII course, speciality «Practical Psychology»

Scientific adviser

Iryna V. Muzychenko

Ph.D.in psychology, Associate Professor of practical psychology Department of the Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURE AND FUNCTIONS OF ETHNIC CONSCIENCE

Abstract. The structure and functions of ethnic conscience were characterized. It was defined, that stereotypes can be typical phenomenon of ethnic conscience. It was clarified, that the components and functions of ethnic conscience provide consciousness of ethnic belonging and notion about itself as a representative of a certain ethnos. It was defined, that they provide optimal personality adaptation for living conditions, enable successful activity during the process of regular correlation of their life positions, attitudes, values with requirements and norms of ethnic community which is identified by a personality.

Keywords : personality; ethnic community; ethnic conscience; structure of ethnic conscience; functions of ethnic conscience; stereotypes.